

תוכן העניינים

יא	תודות
1	מבוא
1	1. חירות ופסיכואנליזה
7	להיות אדון בביתי
14	פרויד וההיסטוריה האינטלקטואלית של הפסיכואנליזה
18	2. שלינג, חירות והתגלות
21	פילוסופיה כמעשה של חירות
25	פרויד על פילוסופיית הטבע של שלינג
31	הלא-מודע כתנאי לחירות
34	3. תרפויטיקה במקום גאולה
38	4. תוכן הפרקים
41	פרק א: פרויד ובעיית החירות
45	1. הקדמה תיאורטית: חירות, שליטה עצמית ורציונליות
	2. "במקום שבו היה האיד, שם יהיה האגו": קאנט, פרויד והמודל
50	המבני של הנפש
59	3. קונפליקט נפשי
61	העקרונות הפורמטיביים של הנפש
69	התיאוריה של הדחף
79	המודל המבני
85	4. הגנה או סינתזה: המודל "הלא-רשמי" של פרויד
91	פרק ב: שלינג, התקופה המוקדמת
92	1. ההתחלה: קאנט, פיכטה ושלינג על החירות
95	פיכטה על האני כ"מוחלט"

99	ה"אני המוחלט": שלינג על החירות כהתחלה וסוף של כל פילוסופיה
102	ה"נצח הטהור": הסתכלות אינטלקטואלית, חירות והקימה מן המוות
110	2. פילוסופיית הטבע
113	תורת הדחף של שלינג
117	הטבע כסובייקט
122	חירות בפילוסופיית הטבע
128	3. שיטת האידיאליזם הטורנסצנדנטלי
129	האני הפועל והאני המסתכל: על חירות והכרח יחד
134	הרמוניה קבועה מראש: לא מודע, מודע ואפשרותה של החירות
142	פרק ג: חירות ולא מודע בחקירות פילוסופיות על מהות החירות האנושית
145	1. חקירות פילוסופיות על מהות החירות האנושית: המודל הפילוסופי
145	הבעיה: חירות ומערכת
152	החידוש התיאורטי: קרקע
160	2. הכיצד חירות האדם היא מן האפשר: חזרה אל המעשה הפרימורדיאלי
160	המעשה הפרימורדיאלי
167	על עקרון האור ועקרון האופל
171	3. בין קרקע ובין הלא-מודע
173	מאבק בין אור ובין אופל
178	צמצום, הדחקה וחירות
185	4. המעבר לפילוסופיית ההתגלות
187	פתרון לשאלת החירות? שלינג על גאולת האדם הרע
196	נקודת הקצה של האידיאליזם
200	פרק ד: שלינג, פרויד וחירות
201	1. מודל פסיכואנליטי של חירות
202	בחירה פרימורדיאלית ותסביך אדיפוס
208	היסטוריה ושאלת כינון העצמי

213	2. חירות והטיפול הפסיכואנליטי
214	גאולה, בגרות ובריאות: מבט נוסף
221	אחריות וכנות
226	סובלימציה ויצירה עצמית
231	3. שלינג דרך פרויד: תרפויטיקה במקום גאולה
238	קיצורים
241	ביבליוגרפיה
257	מפתח עניינים ושמות

חיבור זה ממשיך ומציע מודל של חירות בפסיכואנליזה בהתבסס על היחס החשוב הזה שבין מחשבת שלינג ובין פרויד. טענתי המרכזית היא שבתקופה האמצעית של התפתחותו הפילוסופית, שלינג מציע תיאוריה של חירות המבוססת על הלא-מודע, באופן המנבא היטב את הפסיכואנליזה של פרויד.

הלא-מודע כתנאי לחירות

בתקופה האמצעית של התפתחותו הפילוסופית הציע שלינג מודל של הלא-מודע שבאמצעותו חשב מחדש על אודות היחס שבין סדר לכאוס ובין היגיון ורצון באידיאליזם הגרמני. הוא התמקד במונח "קרקע", Grund, כדי לתאר יסוד או ממד חבוי, מחוץ למציאות המאורגנת, שבו כאוס, תשוקה ורצון, אשר שימש מקור לקיומו של הסובייקט ותנאי לחירותו, באופן שמהדהדת בו מחשבת פרויד על מושג הלא-מודע מאה שנים לאחר מכן.⁶⁹ הקרקע או הלא-מודע אצל שלינג היו מרחב של אחרות, "מקום" מחוץ לעולם המצייתי לחוקים ולעקרונות תבוניים, שבזכותו יכול היה האדם לקבוע את גורלו, במנותק מכל השפעה חיצונית. בניגוד להגל, שאצלו הלא-מודע היה מומנט אחד בהתפתחות דיאלקטית, שממנו עלינו לעבור הלאה, אצל שלינג היה הלא-מודע רובד שאינו ניתן לביטול או למחיקה. הלא-מודע היה ממד עקרוני ובסיסי, המשמש קרקע נצחית למציאות.⁷⁰

15: (New York: Continuum, 2004).

69 הערת תרגום: את המונח הגרמני Grund ניתן לתרגם לקרקע, יסוד, מצע או מקור. שני האחרונים קרובים במשמעותם למונח המונח אצל מייסטר אקהרט (Eckhart). בחרתי להשתמש במונח "קרקע" גם משום שהוא מרמז במשהו על המודל הטופוגרפי של פרויד, המתאר את הנפש באמצעות דימוי של שכבות.

70 בשנים האחרונות נעשו כאמור כמה ניסיונות לקשור בין הגל לפרויד. מייקל רות (Roth), בפסיכואנליזה כהיסטוריה (Psychoanalysis as History, 1987), לדוגמה, טען כי הפסיכואנליזה היא תיאוריה של היסטוריה, שבה הטיפול אמור להציג את העבר ולאפשר למטופל לגבור עליו באופן דיאלקטי בדרכו אל הבריאות. הגל כמוכח חשוב לקריאה זו. להבין את העבר, ידיגיש רות, הן אצל פרויד והן אצל הגל כאן, משמעו לקבל את העוצמה של החשיבות של העבר למציאות הנוכחית ולראות כיצד זו הופכת הכרחית. ולכן, בניגוד למודל הליברלי ובהמשך להגל, החירות בפסיכואנליזה אינה זהה לשרירותיות, אלא לציות לחוק. Michael S. Roth, *Psychoanalysis as History*: 122–129 (Ithaca: Cornell, 1987). *Negation and Freedom in Freud*. ואולם, גם אם הניתוח של רות מתאים לטענה המרכזית של ספר זה, לא כך תוצאות הניתוח. אצל הגל, מסביר רות, הרוח (Geist) משיגה בסוף התהליך הדיאלקטי השלמה עם הסובייקט האחר, עם המציאות, ומגיעה לכדי הכרה עצמית מלאה. האמת, עבור הגל, מבוססת

בהמשך לכך, בתקופה האמצעית הבין שלינג אחרת מקודמיו את היחסים שבין ההיגיון להיפוכו. כמו אצל פרויד שנים מאוחר יותר, גם עבור שלינג ההיגיון או השכל היה מבוסס על "היעדר השכל" (Verstandlose)⁷¹: ההיגיון לא היה מנותק מן הרגש והדחף אלא תלוי בהם. "מתוך האפלה של היעדר השכל (מרגש, מערגה)", הוא כותב בחקירות, "מתפתחות מחשבות מוארות (lichten Gedanken)"⁷². בניגוד למודל האידיאליסטי, ההיגיון אמור היה לבטא את הרגש, לא להדחיקו. באדם היו שני כוחות, או שני עקרונות, עקרון האור (licht Princip) ועקרון האופל (dunkle Princip), המקבילים לליכידו וליצרי שימור העצמי או לאגו ולאיד (מבחינה מבנית) אצל פרויד, אשר אחדותם הדינמית הייתה הבסיס לנפש האנושית. הרגש לא היה רכיב מיותר או מסוכן, אלא הכוח שסיפק תנועה ודינמיות בחיי הפרט. ואולם, בניגוד לבן אחר של התקופה, הפילוסוף ארתור שופנהאור (Schopenhauer), אשר ראה ברצון "אדון, בעוד האינטלקט הוא

על התעלות מעל כל הקונפליקטים הקודמים. יש גאולה שלמה של העבר בהווה. אצל פרויד, מודה רות, ההשלמה אינה מושגת באופן חד וברור כל כך. היחס הדיאלקטי נותר ללא פתרון. הידיעה אינה פותרת את הלא-מודע. עבור רות הטיפול אמור לפיכך להוביל למציאות שבה האדם מכיר את האחרות הזו שבתוכו ומאפשר לה להתנהג בהתאם. "החירות של המטופל [מתבטאת] בידיעה של 'ההטרונומיות הרדיקלית' הזו, ובהזדמנות לפעול בצורה מודעת על בסיס הידיעה הזו" (שם: 132). ואולם, הבעיה, לגישתי, עמוקה הרבה יותר. אצל הגל האמת, התודעה העצמית, משיגות ממשות מלאה על חשבון השלבים הקודמים בדרך. המומנט החלקי עובר שימור והעלאה בדרך אל האמת. והנה, לעומת הגל, עבור שלינג, אין סיום למהלך הדיאלקטי המבטל את החלקים הקודמים. הלא-מודע נשאר כשארית נצחית המבטיחה את החירות האנושית. מסיבה זו ומסיבות אחרות, שעליהן אעמוד בהרחבה בחיבור זה, הפילוסופיה של שלינג מתאימה יותר כמודל אפשרי לפסיכואנליזה. בעבודה אחרת על ההשפעה של הלא-מודע של הגל על הפסיכואנליזה התעקש ג'ון מילס (Mills) לחרוג מן הקריאה המקובלת של הגל וטען כי אצל הגל הלא-מודע אינו משמש רק מומנט בדרך אל התודעה העצמית, אלא ממד המתקיים לנצח בתוך הרוח. ואולם, גם כאן המסקנות לעניין החירות זהות לאלו של רות ומצביעות על העדיפות העקרונית של הידיעה והרציונליות אצל הגל על פני הכאוס והדחף. במילותיו: "הגל ופרויד יחדיו שמים דגש בעליונות על מודעות עצמית או תודעה עצמית של הרוח או של הנפש האנושית כתנאי לחירות. באופן מוחלט, חירות יכולה להתקבל רק באמצעות ידיעה"⁷¹ Mills, *The Unconscious Abyss*: 190.

71 SS: 223; SW 7: 469–470. הערת תרגום: בחרתי לתרגם Verstand כ"שכל" בהמשך למסורת הקאנטיאנית, וכאמור בתרגומו של ירמיהו יובל של ביקורת התבונה הטהורה. בחלק מהמקומות ולפי הנושא השתמשתי גם ב"הבנה".

72 Dale Snow, *Schelling and the End of Idealism* (Albany, NY: SUNY Press, 1996): 160–162. PI: 29; SW 7: 360

המשרת" ולכן מוזכר לעיתים כמודל מוקדם אפשרי לפסיכואנליזה, שלינג הציע תיאוריה שבה היגיון ואי-היגיון היו משולבים יחד.⁷³ עבורו, ההיגיון היה חשוב ומהותי לפעילות המאוחדת של הנפש האנושית, ולא, כפי שטען שופנהאור, רק תופעה "שניונית" ו"מקרית".⁷⁴ אצל שלינג ופרויד, הקונפליקט והמאבק בין ההיגיון לאי-ההיגיון היו הכרחיים. הנפש הייתה מבוססת על היגיון ואי-היגיון גם יחד, ולא על האחד או האחר.

המודל של החירות של שלינג בתקופה האמצעית התכתב עם העקרונות התיאורטיים הללו. בתחילת המאה התשע-עשרה, ובמיוחד בחקירות, הציע שלינג מודל ייחודי של חירות, אשר שינה מקצה אל קצה את מושג החירות באידיאליזם הגרמני. החירות עדיין הייתה מבוססת על העיקרון המוכר בפילוסופיה הגרמנית של הכוונה עצמית, כלומר על התפיסה שלפיה החירות מתממשת בעת שהאדם מבטא את מהותו בפעולותיו. ואולם, אצל שלינג, המהות או הטבע האנושיים, שהתבטאו בתבונה במסורת הקאנטיאנית, נקבעו בלא מודע ובאופן ייחודי ועצמאי. במילים אחרות, בניגוד לפילוסופיה הגרמנית, שראתה בחירות ביטוי

73 ארתור שופנהאור, העולם כרצון וכדימוי, תרגום יוסף האובן (נבו), שני כרכים (תל אביב: ריון גולן, 2004) 2: 159. על הדמיון בין פרויד לשופנהאור נכתב לא מעט. לעבודות לדוגמה, ראו Richard Bilsker, "Freud and Schopenhauer: Consciousness, the Unconscious, and the Drive Toward Death", *Idealistic Studies* 27 (1/2): 79–90 (1997); W. Bischler, "Schopenhauer and Freud: A Comparison", *Psychoanalysis Quarterly* 8: 88–97 (1939); R. K. Gupta, "Freud and Schopenhauer", *Journal of History of Ideas* 36 (4): 721–728 (1975); Nancy Procter-Gregg, "Schopenhauer and Freud", *Psychoanalysis Quarterly* 25: 197–214 (1956); Andrew Brook and Chris Young, "Schopenhauer and Freud", *International Journal of Psychoanalysis* 75: 101–118 (1994).

74 שופנהאור, העולם כרצון וכדימוי, 2: 154. לא במקרה אידיאל החירות של שופנהאור היה מבוסס לכן על מחיקת הרצון ולא על שילובו בצורה פרודוקטיבית באדם. במילים אחרות, האדם היה חופשי באמת רק כאשר נמלט מהשפעת הרצון. עבודתו על האמן הגאון, הרבה בהשראת הביקורת השלישית של קאנט, הציגה אפשרות אחת למניעת השפעת הרצון על האדם: "שעת ההארה, רגע ההתלהבות, אינו אלא השתחררות האינטלקט, כשהוא משרותו את הרצון משוחרר, עתה אינו שוקע לחוסר פעילות ורגיעה, אלא למשך זמן מה, לגמרי לברו, פעיל. אז נהיה הוא לנקי ביותר ונהיה לאספקלריה המאירה את העולם; כי ממקורו הקמאי, מן הרצון, נפרד הוא לגמרי [...] לעומת זאת בכל חשיבה מכוונת אין האינטלקט חופשי היותו והרצון מנחה אותו ומכתיב לו את הנושא שלו". שם, 2: 277. שלינג הציג עמדה דומה בעבודתו על האמנות, אך מאוחר יותר ניתח את האפשרות של חירות גם במסגרת היחסים שבין השכל ובין התשוקה.

של הטבע התבוני האנושי, שלינג ראה בחירות ביטוי של מהות הנקבעת באופן ספונטני ועצמאי בקרקע, ולכן כזו שאינה תלויה בשום ערך אוניברסלי או עיקרון חיצוני. שלינג, אדגיש, לא ביטל את המודל האידיאליסטי של החירות. האדם היה חופשי כאשר ביטא עיקרון או מהות. אלא שבניגוד לעמדה האידיאליסטית מאז קאנט, אותה המהות לא הייתה קבועה מראש, לא הייתה אוניברסלית, אלא תלויה בבחירה לא מודעת של האדם. מודל זה של כינון העצמי, המנותק מעקרונות תבוניים קודמים, צריך לשמש מודל לאופן שבו עלינו להבין את החירות בפסיכואנליזה. פרויד היה נאמן למודל האידיאליסטי, אך בזכות שלינג אנו יכולים לחשוב אחרת על משמעותו. אם עד לעבודתו של שלינג הייתה ההכוונה העצמית חייבת לבטא את התבונה, או את האגו וכוחו היחסי במונחי פרויד, הרי שעם שלינג אנו יכולים להמשיג את החירות בפסיכואנליזה כביטוי של יחסים מורכבים בין הרגש ובין ההיגיון, ולא רק של הרגש, או רק של ההיגיון.

3. תרפויטיקה במקום גאולה

בספר זה, פרויד משמש כנקודת המוצא העיונית, ממנה נלמדות הבעיות על החירות, אשר הפילוסופיה של שלינג עשויה לענות עליהן. באותה המידה, פרויד הוא נקודת הסיום של הספר. פרויד הוא המציג את השאלות, והתיאוריה הפסיכואנליטית שלו היא אשר זוכה לתשובות. אך ההשוואה בין שלינג ובין פרויד תעמיד תרומה חשובה במישור נוסף. הדיון בפרויד יעשיר את הבנתנו את הפילוסופיה של שלינג בתקופה האמצעית. בזכותו אציע לראות בפרויד ממשיך חשוב של הפילוסופיה האידיאליסטית של שלינג. הפסיכואנליזה של פרויד, אטען, מציעה מודל פוסט-אידיאליסטי המבסס חלקים ניכרים מתפיסת העולם של שלינג, אך בה בעת גם עובר מן האידיאליזם הלאה ומציג עמדה תיאורטית ייחודית ועצמאית, כפי שעשו אחרים במסורת המרקסיסטית והאקזיסטנציאליסטית. בעוד רוב המאמץ העיוני יוקדש לפרויד, בשני הפרקים האחרונים של הספר אבקש לראות כיצד פרויד עשוי להשפיע על האופן שבו אנו מבינים את הפילוסופיה של שלינג, ובמיוחד כיצד התיאוריה הפסיכואנליטית עונה לבעיות מרכזיות בתקופה האמצעית של שלינג, אשר הובילו את שלינג אל פילוסופיית ההתגלות בתקופה האחרונה של עבודתו. באופן ספציפי, אטען, התיאוריה הפסיכואנליטית מנסחת פתרונות לקשיים מהותיים שהובילו את שלינג למצוא פתרון פילוסופי בתיאולוגיה הנוצרית, וכך מציגה נתיב מרתק ומסקרן של תהליך החילון במודרנה.

כדי להסביר, בשנת 1841 הזמין פרידריך וילהלם הרביעי את שלינג לברלין